

Neudorfllová, Marie L.

Filosofické a politické předpoklady Masarykovy koncepce Nové Evropy

Studia historica Brunensia. 2017, vol. 64, iss. 2, pp. 71-87

ISSN 1803-7429 (print); ISSN 2336-4513 (online)

Stable URL (DOI): <https://doi.org/10.5817/SHB2017-2-6>

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/138706>

Access Date: 30. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Filosofické a politické předpoklady Masarykovy koncepce Nové Evropy

The philosophical and political hypotheses of Masaryk's concept of a New Europe

Marie L. Neudorflová / neudorflova.m@seznam.cz

Praha, CZ

Abstract

This paper focuses on both Masaryk's theoretical concepts and practical endeavours to establish independent democratic states in Central Europe after World War I. Masaryk's ideas developed from his theoretical knowledge, his knowledge of history, as well as from his political experience as a parliamentary deputy. At the centre lay his belief that the existence of nations as multilayered, integrated entities was an important condition for the development of democracy, provided that smaller nations were respected by larger ones and would be given sufficient space and autonomy to develop properly. The general acceptance of democratic and humanitarian values and principles would guarantee an end to the traditional expansionism of larger nations at the expense of the freedom, standards and dignity of smaller nations. Attention is also focused on Masaryk's extensive activities during the First World War regarding the independence of democratic states in Central Europe.

Keywords

T. G. Masaryk, Central Europe, democracy, Czechoslovakia, catholicism, liberalism, theocracy, monarchism, panslavism

Z Ivana Herbena, *Malé historky o velkém muži*, (1947)¹:

V (USA) ve Stamfordu v létě roku 1918 mluvil profesor Masaryk k americkým legionářům. Řekl stručně: „Já tu naši revoluci dělám tak, jak dýchám. Já ji dělat musím. A kdybych v tom boji ztratil ženu, děti, nebo vlastní život, to je jedno. Jen když bude žít národ.“

V této příhodě je zahrnuto několik Masarykových předpokladů týkajících se jeho přesvědčení o vysoké hodnotě entity národa pro úroveň a důstojnost lidí. Této problematice, specificky malých národů střední Evropy, se jeho Nová Evropa² týká.

Napřed je však potřeba předložit stručně širší kontext, který Masaryk do Nové Evropy zahrnul. Ten vyplýval jak z jeho zkušeností, názorů a znalostí rakouské politiky a situace českého národa v habsburské říši a ze zkušeností s československými legiemi v Rusku, tak z jeho celoživotních filosofických přístupů a humanitního přesvědčení. Jeho ucelená politická, životní a humanitní filosofie byla po desetiletí obecně srozumitelná, chápána jako prospěšná úroveň českého národa. Ale již řadu let je pod náporom kritiky, pokusů o reinterpretaci, podobně jako jiné aspekty výsledků jeho práce, a výsledky pozitivních českého národa ve 20. století.³ Z tohoto důvodu je potřeba si napřed všimnout obecného charakteru relevantních kritických publikací. Trend, který reinterpretuje české dějiny, znevažuje především vznik a demokratický charakter Československé republiky po roce 1918 a byl silný již v Německu před druhou světovou válkou. Začal se znovu objevovat na Západě od 60. let, ale velmi intenzivně od 80. let, s nadějí na pád komunismu a možnost střední Evropu přeorganizovat. Přidali se k němu i někteří čeští a slovenští historikové s nekritickým obdivem k Západu. Odklon od demokratické tradice a jejích nositelů byl doprovázen příklonem ke konzervativně-katolickým, šlechtickým, monarchisticko-habsburským, sudetoněmeckým, a tím vlastně opět k cizím zájmům – nedemokratickým, protinárodním a globalistickým.⁴ Nedůvěra k českému národu je v nich očividná.

V podtextu těchto reinterpretací, či spíše desinterpretací, je idealizace poměrů ve střední Evropě před rokem 1914, iluze o funkčnosti a možné perspektivě existence Rakousko-Uherska a iluze, že větší celky poskytují příznivější podmínky pro vývoj než malé. To je doprovázeno znevažováním a komolením demokratického vývoje po roce 1918 na základě účelového výběru faktů, podceňováním všeho pozitivního, čeho český národ dosáhl v kultuře a v politice vlastními silami, zvláště v 19. století. Vynecháno není ani

1 Herben, Jan: *Malé historky o velkém muži*. Praha 1947, s. 67.

2 Masaryk, Tomáš G.: *Nová Evropa*. Stanovisko slovanské. Praha 1920. (Anglicky : The New Europe. The Slav Standpoint. London 1918).

3 Solidní přehled vývoje české politiky v rámci habsburské monarchie od 19. století je v řadě odborných publikací, například: Šolle, Zdeněk, *Století české politiky*. Od Palackého k Masarykovi. Praha 1998; Prokůš, Petr: *Konec říše Habsburků*. Střední Evropa v politice a vztazích Německa a Rakousko-Uherska (1867/1871–1918). Praha 2004; Rataj, Jan – Martínek, Miloslav: *Česká politika 1848–1918*. Praha 2015. Autoři mají bohaté odkazy na relevantní odbornou literaturu.

4 Historikům jsou již delší dobu známa jména autorů, kteří účelově zdůrazňují jevy a fakta v souladu se svými specifickými sympatiemi, zvláště proněmeckými a prokatolickými. Například, Josef Kalvoda, Toman Brod, Antonín Klímeck, Podiven (Petr Pitthart, Petr Přihoda a Milan Otáhal), Ján Mlynárik, Jiří Gruša, Andrea Orzoff, Mary Haimann, atd. Ale točí se i filmy s tímto zkreslujícím obsahem vůči českému národu a jeho významným osobnostem. Například film *Bohéma* je jen jeden příklad z mnoha. Problém je, že vliv jejich interpretací vycházejících z nedemokratických základů, protiosvětcenských a protičeských, se zdá mít zvyšující vliv, zvláště na mladé lidi.

husitství a česká reformace, idealizována začíná být pobělohorská doba. V pozadí jsou hlavně katolicko-konzervativní přístupy, německé, zvláště sudetoněmecké tlaky a globalistické. Stoupenci těchto interpretací ignorují vědeckou literaturu usilující o objektivitu, a nedají se přesvědčit žádnými argumenty, neboť jejich interpretace jsou podmíněny ideologicky a politicky. Jejich nevěrohodnost je i v tom, že svá základní filosofická a politická východiska neformulují, ale výběr faktů i své interpretace jim přizpůsobují.

Je přece velký rozdíl ve výběru faktů i v interpretacích mezi tím, když historik vychází z humanitní a demokratické filosofie a tím, když vychází z liberální, katolické, globalistické či fašistické filosofie či pozitivismu. Stoupenci těchto „reinterpretací“ se odvrátili od osvícenských vědeckých základů historické vědy, která měla přispívat k sebeznalosti národů, k poučení, k možnosti navazovat na pozitivní, ke směřování k vyšší úrovni většiny i celku – úrovni mravní, vzdělanecké, sociální a obecně k rozvoji humanismu. Osvícenské přístupy měly respekt k pozitivnímu potenciálu jednotlivců, společností i národů a věřily v možnost jejich rozvoje v zájmu úrovně všech. Stavěly na víře ve vývoj, v sílu znalostí, a souvislostí mezi jevy. Vědecké přístupy byly spojovány s možností pokroku, s možností demokratizace a demokracie, s jejich principy rovnosti a spravedlnosti. Ukázalo se, že národy jako nejkompaktněji integrované celky, se staly pro funkční demokracii nezastupitelné, což naráželo a naráží na odpor jak konservativních přístupů v zasetí církevních interpretací světa a lidské existence, tak liberálních, marxistických a korporátních, v zasetí materialistické filosofie a globalistické expansivní orientace. Všechny tyto přístupy, na rozdíl od demokracie, berou válku jako přirozenou.

Tyto málo osvětlující přístupy k historii jsou posilovány ještě dalšími současnými teoriemi: například teorií dekonstrukce,⁵ která pohled na dějiny v podstatě atomizuje, což dává prostor pro ignorování důležitých souvislostí, zkoumání příčin a důsledků. Druhým podobným přístupem je záměrné nerozlišování důležitého od nedůležitého, takže aspekty společnosti, které mají jen málo společného s veřejnou a politickou sférou se předkládají jako plnohodnotné aspekty historie, ač jde v nejlepším případě o zajímavosti. V podstatě jde o atomizaci historie, podobně jako je silná současná tendence atomizovat společnost, čímž se ničí podmínky pro rozvíjení demokracie. Někteří západní historikové nazývají tento trend v přístupu k historii „moderní scholastikou“. Spolu s podceňováním pozitivních aspektů národních dějin, dosažené hlavně demokratizačním úsilím, tyto orientace pomáhají nejen rozkládat základy nutné k rozvoji demokracie, ale i uvolňovat prostor pro globalizaci a moc nadnárodních korporací, včetně zbrojního průmyslu. Tato protidemokratická orientace, někdy slabší někdy silnější, má předlouhou tradici; všimli si jí již Palacký, Havlíček i Masaryk. Ani dnes není náhoda, že se 19. století nazývá stětinám nacionalismu v negativním smyslu, ač bylo ve skutečnosti pokračováním osvícenství v praxi ve smyslu demokratizace národů. Z textu, který bude sledovat Masarykovy postoje k řadě aspektů relevantních k jeho cílům během první světové války, bude možné většinu předpokladů jeho činnosti vystopovat, ale nejdůležitější budou shrnuty do několika bodů na konci příspěvku.

5 Autorem je francouzský filosof Jacques Derrida (1930–2004).

Jak již bylo zmíněno, s pseudovědeckými a pseudokritickými přístupy,⁶ souvisí odmítání vývoje střední Evropy po roce 1918, kritika či spíše odmítání T. G. Masaryka, E. Beneše, W. Wilsona, atd. A souvisí s nimi i odmítnutí hlavního Masarykova předpokladu, že první světová válka byl střet mezi polofeudálními, nedemokraticky orientovanými, expanzivními státy a státy orientovanými na větší svobodu a rozvíjení demokracie. Jakkoli to byl zjednodušený pohled, zvláště s ohledem na Rusko, v roce 1914 se demokraticky orientovaným lidem musel konflikt takto jevit. Také jim nemohlo ujít, že iniciátoři války se zaměřili ve své agresii na Srbsko, malý, slovanský národ a na Balkán. Ačkoli se stále ještě můžeme setkat s názorem, že za válku bylo zodpovědné Srbsko, tento argument nebyl obecně přijímán ani v roce 1914. Masaryk nebyl sám, kdo přímo odsoudil tuto oficiální verzi. Vnímá válku hlavně jako odraz tradiční velkoněmecké myšlenky a pangermanismu. Víra, že expanze větších států je odrazem jejich schopností a velikosti, že velké národy mají právo na expanzi a ovládat malé, byla v Evropě rozšířená po staletí. Naopak Masaryk začal již od 90. let vystupovat na obranu malých slovanských národů. Považoval jejich identitu, integritu a úroveň, dosaženou většinou vlastním úsilím, za dostatečné svědectví jejich schopnosti rozumné existence a vývoje, hodné respektu, a snahu je ovládnout za příčinu násilných konfliktů a destrukce.

Zvlášť cíleným terčem zintenzivněných desinterpretací jsou již po čtvrt století výsledky první světové války, včetně vzniku a existence demokratického Československa, na němž měli velký podíl T. G. Masaryk, Edvard Beneš, Milan Rastislav Štefánik a desítky dalších osobností.⁷ V pozadí relevantní literatury je obvykle pohrdání malými národy a státy, nevíra v jejich státotvornost a již zmíněný předpoklad, že velké celky jsou životaschopnější, pokrokovější. V historii se mnohokrát ukázalo, že tento předpoklad málokdy platí, že velké celky mají větší tendenci se rozpadat než malé, že jejich existence závisí na neustálé expanzi, většinou násilné a vůči slabším, s destruktivními následky. Nedemokratické systémy stále potřebují nějakého nepřítele. Evropská historie je plná takových případů.⁸

Manipulace s českými dějinami ve prospěch mocenských snah nedemokratických mocností, existovala po desetiletí i před rokem 1914, kdy bylo pro české historiky velmi

6 Bohužel tyto pseudokritické přístupy k české historii, vlastně silná tendence k desinterpretaci českých dějin, jsou podporovány nejrůznějšími granty a stážemi, jejich původ je hlavně v EU a v Německu.

7 Masaryk v řadě svých publikací před r. 1914 kritizoval hlavně předpoklad pangermánů, že malé národy jsou překážkou pokroku.

8 V obecné rovině v širších souvislostech, včetně názoru, že neumíme Masaryka číst, se těmito názory zabývá Jaroslav Šabata v Úvodu k českému vydání *Nové Evropy* z roku 1994 (s. 15–50). Za stále relevantní považuje Masarykův názor, že entita národa se svou hlubokou integrací je nutnou podmínkou rozvoje demokracie (s. 25). Šabata má do určité míry pravdu, že pro Masarykovo úsilí byla klíčová idea pangermánství, s cílem opanovat celý svět (s. 26). Upozorňuje, že Masarykova humanitně demokratická perspektiva radikálně „překračovala liberální myšlení“ a zahrnovala i základní křesťanské principy, které Šabata dává do relevantního kontextu (s. 26–29). Kritizuje skepsi (marxisté, F. Peroutka, J. Patočka) nad malými národy (s. 46). Masarykovu Novou Evropu vnímá jako program humanizace lidstva, zvládnutí civilizační krize – Ježíš ne Caesar. Spolu s Masarykovým zdůrazňováním mravního rozměru politiky (s. 46) to pokládá za velkou přednost proti soudobému postmodernímu, kterému schází „jednotící princip“. Ale pokud jde o rozpad masarykovské republiky, tak se hluboce mylí, že se rozpadla zevnitř, vliv a tlaky nacistického Německa hrály zásadní roli. Také se dotýká problémů po r. 1989, ale jeho víra v možnost spojené stabilní Evropy ve formě EU se dnes jeví jako poněkud naivní. Zmiňuji tento úvod podrobněji, neboť neexistuje mnoho pokusů Masarykovu Novou Evropu hlouběji analyzovat.

obtížné se věnovat reformaci a jejím osobnostem, obrození, kriticky protireformaci, atd.⁹ Akademické studium v Rakousku, zvláště historie, bylo spjato s politickými a mocenskými poměry, v nichž katolictví a monarchicko-šlechtické tradice byly silné a politicky preferované, navzdory formální akademické svobodě. Obtížně se prosazovaly osvícensko-vědecké přístupy, spjaté s vírou, že znalosti, včetně historie, jsou nezastupitelné pro pozitivní rozvoj jednotlivců i národů, pro jejich důstojnou existenci, pro obecný pokrok. Masaryk po desetiletí přispíval k tomu, aby se vědecké metody spjaté se zodpovědností ke společnosti, k lidem, co nejvíce uplatňovaly ve vzdělání, včetně historie.

Od rukopisných bojů v druhé polovině 80. let Masaryk pečlivě sledoval historickou produkci domácí i zahraniční, která často souvisela s politickými poměry. O české produkci neměl moc vysoké mínění, hlavně ji považoval českými historiky za zanedbanou. V tomto ohledu podcenil politické poměry, v nichž hrály důležitou roli nepříznivé kariéerní podmínky pro profesní historiky, kteří se chtěli věnovat zanedbaným tématům českých dějin. Byl vlastně sociolog, od mládí se zájmem rozumět světu, ve kterém žil. Svou hlubokou náboženskou víru měl spjatou s původním křesťanstvím, mravností, vývojem, humanismem, pokrokem, právem člověka na důstojnou existenci. Pokud jde o přístup k historii, přijal osvícenskou ideu filosofie dějin, a její českou verzi od Františka Palackého. V jejím základu byla víra, že úsilí o zlepšení podmínek existence lidí, o větší svobodu, je významnou součástí západní civilizace, i když často násilně mocensky potlačovanou, skrytou nebo jen myšlenkovou. Z toho vyplývala možnost se z historie poučit (což např. Josef Pekař neuznával), navazovat na pozitivní stránky a co možná nejvíce vyloučit opakovaní chyb. Základem byla samozřejmě dobrá znalost historie národní i evropské.

Masaryk nebyl žádný hazardér, sdílel však s Karlem Havlíčkem víru, že „žádná moc tohoto světa, byť se i s celým peklem spolčila, neudrží národa vzdělaného, ušlechtilého a statečného v poddanosti, v otroctví“.¹⁰ Oba věřili, že příležitosti k větší svobodě lidí i národů občas přicházejí, ale je třeba na ně být připraven. Svou intelektuální činností, podobně jako Palacký a Havlíček, vědomě připravoval český národ na příležitost dobýt si větší svobody, samostatnosti a rovnoprávnosti. Násilné, spontánní revoluce málokdy změnily něco k lepšímu. Z hlediska demokratických hodnot a principů, které viděl jako nutnou součást výchovy k větší politické dospělosti, byl kritický k soudobému individualistickému liberalismu i pozitivismu (jako vědecké metodě), neboť pomíjely důležitost národní entity, duchovní, mravní a sociální dimenzi, nezabývaly se dostatečně souvislostmi jevů, smyslem života.

Masaryk v úvodu k českému vydání *Nové Evropy* (1920) poznamenal, že válku sice očekával (poprvé o této možnosti mluvil již v 90. letech), ale ne tak brzy. Když přišla, považoval ji za příležitost k vydobytí důstojnější existence českého a slovenského národa, a také dalších slovanských středoevropských národů. Koncepce podoby střední Evropy se vytvářela postupně s nadějí na vzájemnou spolupráci a na spolupráci s dohodovými státy během války i po válce. Masaryk věřil, že se lidstvo se z války poučí a vytvoří

9 Svědectví o těchto problémech můžeme najít v pamětech dobových historiků. Viz např. Hoffmannová, Jaroslava: *Václav Novotný (1869–1932)*. Praha 2014; Kábová, Hana: *Josef Vítězslav Šimák*. České Budějovice-Pelhřimov 2013; *Paměti Vlastimila Kybala*. Díl I. Eds. J. Hrdlička – J. B. Lášek. Praha 2012.

10 Masaryk, Tomáš G.: *Karel Havlíček*. Snahy a tužby politického probuzení. Praha 1996, s. 150.

po válce reorganizaci střední a jižní Evropy na základě principu demokracie, principu sebeurčení národů a tím i reálné spolupráce. Věřil, že vítězství Dohoda, zapadalo to do jeho víry v demokracii. Problém války viděl zhruba jako „demokracie versus teokracie“. Změny podle Woodrowa Wilsona měly být „ve prospěch svobody, úrovně lidí a národů“.¹¹ Ale věděl, že prohra Dohody by byla pro tyto národy tragedií, zvláště pro Čechy, které podle informací od bývalého ministra E. Koerbera čekal větší útlak a poněmčení.¹² Proto věnoval Masaryk v Nové Evropě hodně pozornosti aspektu historické expansivnosti Německa, pangermanismu a nepřátelství Němců vůči malým slovanským národům i Rusku. Zabýval se jim poměrně důkladně a to v Nové Evropě.¹³ V úvodu dokonce napsal, že pangermanismus „změnil historii a sociologii v zoologii“. I když byl Masaryk v některých ohledech příliš optimistický, a jeho víra ve stabilitu střední Evropy se nenaplnila a to i v důsledku nezkušenosti nových států s demokracií a příliš brzy obnovené agresivity Německa, z demokratického a historického hlediska období mezi válkami zůstává cennou pozitivní zkušeností, na kterou bylo možné do určité míry navázat po válce. Zkreslování tohoto období v současnost nemá nic společného s poctivým objektivním historickým pohledem, ale se současnými politickomocenskými poměry v Evropě, upřednostňujícími velké celky a nemající opět zájem ani o národní státy, ani o humanitní demokracii ani o silnější střední Evropu.

Původně psal Masaryk Novou Evropu v Rusku r. 1917 pro tvořící se československé legie, ne jako plán, ale jako určitou vizi směřování Evropy po válce, jako určitou konkrétní naději. Německá invaze do Rusku zhatila její vydání. Nevěděl, že se jeden výtisk rukopisu v Kyjevě zachoval a že ho legionáři uveřejňovaly na pokračování v Československém deníku.¹⁴ Masaryk pokračoval v psaní a přepisování na cestě do USA se záměrem ji předložit západním politikům i americké veřejnosti.¹⁵ Proto vyšla nejprve v r. 1918 anglicky¹⁶, poté francouzsky a r. 1920 česky.¹⁷ Anglicky byla publikována znovu r. 1972 v USA, což jistě mělo své politické důvody, související se sovětskou dominancí ve střední Evropě.¹⁸

11 Týž: *Nová Evropa*. Stanovisko slovanské. Praha 2016, s. 31–35.

12 Týž: *Světová revoluce*. Za války a ve válce. Praha 2005, s. 29. 1. vyd. knihy vyšlo 1925.

13 Týž: *Nová Evropa*, s. 36–38.

14 Kovtun, Jiří: *Masarykův triumf*. Příběh konce velké války. Toronto 1987, s. 621–622. Masarykovy projevy a řeči za války (sv. I.), vyšly česky již v březnu r. 1919 v Praze, s úvodem Prokopa Maxy. Ten zmiňuje, že projevy byly vzaty z týdeníků Čechoslovák a Slovanských hlasů, tiskových orgánů Odbočky Československé Rady pro Rusko, a ze Slovanských hlasů za „finanční podpory Slovenské Ligy v Americe. Za svého pobytu na Rusi, byl Masaryk její předsedou, a odbočka je stále vůdčím orgánem tamějšího československého hnutí“.

15 *Tamtéž*, s. 623. Ale ve skutečnosti vyšla až v říjnu, neboť Masaryk práci stále doplňoval.

16 Masaryk, Tomáš G.: *The New Europe*. The Slavic Standpoint. Eds. W. Preston Warren – W. B. Weist. Lewisburg 1972.

17 Masaryk, Tomáš G.: *Nová Evropa*. Stanovisko slovanské. Praha 1920. 2. vyd. vyšlo 1921. Znovu vyšel text česky r. 1994 a naposledy v r. 2016.

18 Přibližně ve stejnou dobu vyšly v angličtině další dva Masarykovy spisy, Humanitní ideály a Česká otázka: Masaryk, Tomáš G.: *Humanistic Ideals*. Lewisburg 1971; Týž: *The Meaning of Czech History*. Ed. R. Wellek. Chapel Hill 1974. Českoslovenští exulanti asi chtěli západu připomenout, že to byl Masaryk a jeho demokratické ideály, které by měly být relevantní k budoucímu vývoji ve střední Evropě.

Práce je stále aktuální, neboť k tradičnímu principu dobytelské, destruktivní expanse velkých států vůči menším a slabším, podává do značné míry alternativní řešení vztahu velkých a malých národů a vztahů mezi státy obecně. Masarykově argumentaci bude věnována přiměřená pozornost a to hlavně na základě jeho projevů a článků v Rusku během roku 1917–1918, které s Novou Evropou úzce souvisí. Ale podrobné Masarykovy názory nemohly být do Nové Evropy zahrnuty, neboť její účel vyžadoval, aby nebyla rozsáhlá. Jádrem knihy je odůvodňovaný požadavek samostatného demokratického Československa, Polska a Jugoslávie v zájmu demokracie a svobody dosud nesvobodných malých středoevropských národů, ovládaných Němci, Rakušany a Maďary. Tlaky z Německa i z východu na tuto oblast považoval Masaryk za stálou hrozbu míru. Memorandum, které poslal Woodrovu Wilsonovi v zimě 1917–18 bylo psáno v duchu názorů v Nové Evropě. Wilson nakonec myšlenku sebeurčení národů přijal,¹⁹ podobně jako řada dalších amerických a evropských politiků. Vzdálenější perspektivu sjednocování evropských národů viděl možnou jen na principu rovnoprávnosti národů a dobrovolnosti. „Federace bez svobody není možná“, napsal Masaryk v Nové Evropě.²⁰

V předmluvě k českému vydání z ledna 1920 Masaryk říká, že Nová Evropa, „je soustavnějším zpracováním těch politických zásad, jež tvořily program naší zahraniční propagace“ ve válce.²¹ Demokratičtější organizaci Evropy viděl také v zájmu prevence před tradičním německým expansivním pangermanismem, vyznávajícím princip, že „silnější má právo ovládat slabší“, že malé národy jsou překážkou pokroku,²² doprovázený nenávisť vůči Slovanům, zvláště Čechům.²³ Masaryk zasadil své argumenty hodně do historického kontextu, včetně českého, rakouského, německého, slovenského a polského.

Je třeba připomenout, že Masaryk se intenzivně zabýval politickou situací Rakousko-Uherska nejméně jedno desetiletí před vypuknutím první světové války a to s dech beroucí informovanou kritičností a odvahou, zvláště na počátku svého druhého poslanceckého období (1907–1914).²⁴ Rakousko-Uhersko v této době vnímal jako ve vleku

19 Otakar Odložilík v úvodu k anglické verzi Nové Evropy z r. 1972 říká, že se Memorandum nepodařilo najít. Masaryk, Tomáš G.: *The New Europe. The Slavic Standpoint*. Lewisburg 1972, s. 16.

20 Masaryk, Tomáš G.: *Nová Evropa*. Stanovisko slovanské. Praha 2016, s. 56.

21 *Tamtéž*, s. 11.

22 Masaryk věnuje celou sekci v Nové Evropě možnostem rozvoje malých národů a legitimitě principu jejich samostatnosti. *Tamtéž*, s. 43–61.

23 Srovnání organizace Evropy podle Masarykovy koncepce Nové Evropy a Naumannovy Mitteleuropy (1915) provedla Broklová, Eva: *Masarykova Nová Evropa a Neumannova Mitteleuropa*. In: Evropanství a T. G. Masaryk. Sborník příspěvků ze 6. ročníku semináře Masarykova muzea v Hodoníně 18. listopadu 1998. Hodonín 1999, s. 43–54. Dokazuje, že Masarykova koncepce byla založena na demokratických principech, kdežto Naumannova na zásadách pangermanismu. Také Prokš, Petr: *Koncepce „německé“ Mitteleuropy ve válečné politice Německa a Rakousko-Uherska (1916–1918)*. Slovanský přehled, 88, 2002, s. 153–175. Masaryk se v Nové Evropě značně věnuje kořenům německého nedemokratismu, velikášství a expansionismu, včetně intelektuální roviny (Lagarde, Winterstetethen, Momsen, Hartmann, atd.).

24 Masaryk se zabýval zahraniční politikou Rakouska řadě článků i veřejných projevech, které je možné najít v Masarykových spisech vydávaných Ústavem T. G. Masaryka, o.p.s., Masarykovým ústavem a Archivem AV ČR, ale pro období 1907–1910 svazek vyjde teprve koncem tohoto roku. Pokud jde o parlamentní projevy, ty jsou obsaženy ve dvou svazcích: Masaryk, Tomáš G.: *Parlamentní projevy 1891–1893*. Praha 2001 a též: *Parlamentní projevy 1907–1914*. Praha 2002. Shrnutí Masarykových důležitých názorů v Říšské radě je

ambiciosní a expansivní německé politiky, neschopné vnímat realisticky vnitřní zájmy říše a jejích národů. Odmítal základní princip německé a rakouské politiky, že vnitřní politika se musí přizpůsobovat zahraniční. Několikrát v Říšské radě vysvětloval, že zahraniční politika se musí podřídit potřebám domácí politiky a ta, že musí směřovat hlavně k úrovni obyvatelstva, k vnitřní stabilitě a v případě habsburské říše k rovnoprávnosti jejích národů, aby se vyloučily vnitřní konflikty. Tedy k demokratizaci a k demokracii. Nebylo udržitelné, aby Austroněmci a Maďaři, kteří tvořili necelou polovinu v obou částech říše, měli vládnoucí postavení a svou neschopnost k rozumné politice řešili své vnitřní problémy vnitřním útlakem menších národů pod záminkou jejich menších schopností a nakonec expanzí. To se týkalo zvláště Čechů, kteří si ve stupni vývoje s Austroněmci od konce 19. století v ničem nezadali a od poloviny 19. marně usilovali o dosažení svých historických práv (české historické státní právo) a přirozených národních práv, včetně rovnoprávnosti s německou třetinovou menšinou v českých zemích. Masaryk uznával oba principy a obhajoval je jako poslanec i v exilu.

Vzhledem k tomu, že postavení československých legií v Rusku budilo na Západě a zvláště u amerických politiků, velký respekt, a ovlivnilo příznivě jejich postoj k vytvoření samostatného Československa, je třeba zmínit podrobněji Masarykovy názory a jeho působení na tvořící se legie, neboť bez ideologických, filosofických a mravní základů, které Masaryk na Rusi mezi vojáky šířil, by asi byla mezi západními politiky situace mnohem méně příznivá k jejich budování.²⁵

Masarykův stěžejní předpoklad byl, že Češi a Slováci ve své snaze o samostatný demokratický stát, by se měli spoléhat co nejvíce sami na sebe a tak získat potřebný respekt a podporu dohodových států. V Rusku, kromě podpory Štefánika proti Dürichovi, vytváření legií ze zajatců a desertérů z rakouské armády, podstatnou částí jeho pobytu v Rusku od května 1916 do dubna 1918 byla snaha, aby tito dobrovolní vojáci pochopili účel legií, cíle a ideovou náplň tohoto úsilí. Přednášel jak pro krajanské organizace, tak pro české a slovenské legionáře. Ve svých projevech a článcích v Rusku 1917 formuloval své názory na většinu důležitých problémů souvisejících s reorganizací střední Evropy na národnostním a demokratickém principu.²⁶ Později, v roce 1918, na Západě už tyto názory v podstatě jen rozšiřoval, upřesňoval a formuloval do přesných argumentů.

Ve zmíněné publikaci Masarykovy projevy a řeči za války (sv. I) je obsaženo pět Masarykových poměrně obsáhlých projevů většinou ze stenografických záznamů, některé komentované. Byly převzaty hlavně z časopisu *Čechoslovák*, vycházejícího v Kyjevě, nejdelší ze slovenského periodika *Slovenské Hlasy*. Poslední je uveden článek Vojty Beneše

v publikaci Neudorflová, Marie L.: *Masaryk – demokrat*. Od České otázky k ženskému hnutí a Nové Evropě. Praha 2016, s. 143–168.

25 Masaryk v řadě publikací uznává a konkrétně popisuje velké zásluhy Edvarda Beneše, Milana Rastislava Štefánika a dalších osobností na organizování exilového odboje během války, jejich finanční podpoře, a na organizování československých legií v Rusku, Francii a Itálii.

26 *Masarykovy projevy a řeči za války*. Sv. 1. Praha 1919. Druhý text (s. 14–21) a sedmý text (s. 58–67) jsou komentáře k Masarykovým vystoupením od J. J. Bohuše a Vojty Beneše. Masaryk měl také přednášku o slovanství v Paříži 22. 3. 1916, která byla vytištěna v časopise *La nation tchéque* (roč. I., 1916, č. 22); Česky viz Masaryk, Tomáš G.: *Svět a Slované*. Praha 1924. Masarykův projev 17. 8. 1917 se týkal vztahu Čechů a Slováků a byl uveřejněn v *Čechoslováku* 3, č. 109, 15. 9. 2017 a v *polské Gazetě* 22. 9. 2017.

z časopisu *V Boj* (z 12. ledna 1917), který chronologicky Masarykovy články předchází. V něm Beneš se silnou emoci představuje Masaryka v čele boje za politickou mravnost, za právo, do něhož se postavilo také milion amerických Čechů a Slováků. „Je to boj demokracie a svobody s pruskou rekrutýrkou, s maďarskou oligarchií a rakouským machiavelismem.“²⁷ Z jeho slov dýchala nesmírná důvěra v Masaryka, zvláště když citoval jeho hlavní zásadu: „Svět musí vidět, že nebude trvalého míru v Evropě, pokud myšlenka demokracie, pokud zásady o svobodě pro všechny – tedy i malé národy – nevejdu v tělo a krev skutečnosti,“ což vyžaduje „houževnatý boj.“ Na Vojtu Beneše udělal Masaryk ten nejhlubší dojem svou opravdovostí, schopností stavět své argumenty na důkladných znalostech. A také svou láskou ke svému národu a spravedlnosti. Pro účel tohoto příspěvku je důležité zdůraznit, že Masaryk ve svých argumentech uplatňoval svoji znalost historie, nejen české, ale i německé, evropské, a že dovedl aplikovat princip demokracie i k existenci národů. Dovedl také argumentovat proti zakotveným konservativně politickým přístupům jako nelegitimním v moderní době na rozdíl od principů humanitních, demokratických a národnostních.

V prvním svém projevu uveřejněném v Českoslováku v červnu 1917 se Masaryk věnoval „Problému malých národů a válce“.²⁸ Obhajoval v něm jejich právo na důstojnou existenci a oponoval vžitým tradičním názorům velkých národů, liberálů a marxistů, že jen velké celky jsou životaschopné a malé národy se tomuto trendu, spějícímu ke „světové jednotě“, musí přizpůsobit. Tato koncepce odrážela do velké míry pangermánskou ideu, ve které nebylo pro malé slovanské národy místo. Němci se viděli jako určení vládnout Evropě a světu. Přitom, malé státy tvořily v Evropě velikou většinu (cca 20 z 27, ale národností bylo 60–70, přesné statistiky neexistovaly). Ukazoval, že říše měly velkou inklinaci jak k vnitřním konfliktům, tak se rozpadat. V moderní době se národy osamostatňovaly v důsledku své úrovně a touhy se vymanit z útlatku. Zvláště relevantní byly Českoslováci, Poláci a Jihoslované, z nichž většina měla již v minulosti svůj stát. Navzdory, že ne každý malý národ byl schopen samostatnosti, národnostní princip byl velmi důležitý. Jeho součástí byl princip národní rovnoprávnosti, bez něhož nebyla možná demokracie a spravedlnost. Bylo smutné, že socialisté a liberálové tuto skutečnost nedovedli pochopit a v r. 1912 hlasovali pro válečný rozpočet v Německu, ale částečně i v Rakousku.

Další Masarykův projev k legionářům v Kyjevě koncem srpna je reprodukován v Českoslováku J. J. Bohušem.²⁹ Autor nejprve popisuje, jak byl Masaryk vojáky dychtivě očekáván a nadšeně „po sokolsku“ vítán, když objížděl všechny pluky. Situaci ve svém

27 Beneš, Vojta: *Náš vůdce*. V *Boj* 1, 1917, č. 16, 12. 1. 1917. In: *Masarykovy projevy a řeči za války*, s. 58–67. Také Masaryk, Tomáš G.: *Válka a revoluce II*, Praha 2008, s. 122–126. Tento spis obsahuje daleko širší škálu Masarykových projevů z r. 1917. Projevy v této publikaci jsou okomentovány, doplněny přesnými odkazy a vysvětlivkami.

28 Masaryk, Tomáš G.: *Problém malých národů a válka*. *Čechoslovák* 2, 1917, č. 99, 3. 6. (16. 6.) 1917, s. 7–13. V závorkách je uváděn datum podle západního kalendáře. Viz Masarykovy projevy a řeči za války, s. 7–13. Tento důležitý text nebyl projevem, ale byl původně uveřejněn 24. 5. (5. 6.) 1917 v týdeníku *Birževyja Vedomosti*.

29 Bohuš, J. J.: *Profesor Masaryk hostem Českoslovácké střelecké brigády*. *Čechoslovák* 3, 1917, č. 107, 19. 8. (1. 9.) 1917, s. 14–21. V poznámce, s. 14, je uvedeno, že to byla ve skutečnosti divize, zvaná 1. československá divize M. J. Husi, jež měla tři pluky a jeden se tvořící.

projevu charakterizoval jako revoluci proti Rakousku a habsburské dynastii a to jak v odhodlanosti legionářů, tak v angažovanosti Ruska a Dohody. A jako perfidii nazval útok Rakousko-Uherska, proti vůli svých neněmeckých národů, a Německa (dohromady přes 120 milionů obyvatel) proti 4,5 milionovému Srbsku. Tuto situaci vnímal jako začátek válečné agrese proti slovanstvu. Připomněl, jak Češi před první světovou válkou pomáhali Srbům během balkánských válek, jak je pojilo přátelství, a jak po rakouském útoku na Srbsko čeští vojáci odmítali střílet do Srbů a hromadně přecházeli na jejich stranu.³⁰ Citoval polského poslance Daszyńského, který v říšské radě ve Vídni prohlásil, že v Rakousku bylo za války popraveno 30–60 tisíc lidí. Masarykovi záleželo na tom, aby vojáci rozuměli situaci, aby byli hrdí na to, že stojí na straně spravedlnosti proti Německu, které bude muset být „zcela poraženo“. Vyjmenovává nesplněné sliby Habsburků Čechům zemím Koruny české, které podle českého historického státního práva měly nárok na samostatnost. Zdůraznil, že boj legionářů je nezastupitelný i pro diplomatické úsilí, aby Západ uznal požadavky Čechů a Slováků. Plukovník Mamontov Masarykovi poděkoval a zdůraznil návaznost legií na husitské tradice. Společně zazpívali „Kde domov můj“ a „Hej Slované“.

Stejný den byla v Českoslováku uveřejněna podrobná zpráva o besedě Masaryka se spolupracovníky polského deníku v Kyjevě Dziennika Kijowwskiego, v níž zdůrazňoval společné zájmy Čechů, Slováků a Poláků, zvláště proti „pangermanismu“.³¹ Jako cíl určil „nezávislost českých zemí spolu se Slovenskem“ v souladu s principem „sebeurčení národů“, a reorganizaci na základě přirozeného národnostního práva. Spolu s osvobozením Polska a jižního Slovanstva to považoval za „jeden politický program“. Věřil, že oslabováním polského aristokratismu se Češi a Poláci sblížovali, a doufal, že určité spory (Slezsko, český protiklerikalismus) se dají vyřešit kompromisy, a že s koncem carismu v Rusku se i vztahy mezi Polskem a Ruskem zlepší. Komentátor J. Bandrowski³² v Dzienniku Polskim oceňoval Masarykovu politickou praktičnost, absenci jakéhokoli dogmatismu, a schopnost hledat to, co Čechy a Poláky do budoucna mohlo spojovat. Zároveň nesmírně oceňoval Masarykovu intelektuální úroveň, jeho důkladnou přípravu na akce legionářů, jejich informovanost i jeho vliv na jejich morální úroveň a vytrvalost. Oceňoval, že Masaryk nezanedbával budování politických kontaktů také na vyšších úrovních.

V konkrétním budování kontaktů s Polskem na vyšší úrovni pokračoval Masaryk v Moskvě v polovině září 1917.³³ Znovu zdůraznil, že Poláci, Češi, Slováci a Jihoslované

30 Barvitěji Masaryk líčí odpor českých lidí a povolaných vojáků do války ve svém projevu v Petrohradě 18. 5. 1917, v němž také líčí drama svého odchodu do exilu a první důležitý diplomatický úspěch ve prospěch „osvobození Českoslovačků“: Řeč profesora Masaryka na schůzi Československého spolku v Petrohradě. Masaryk: *Válka a revoluce II*, s. 109. Původně byl projev uveřejněn v Českoslováku 3, 1917, č. 98, s. 3–4, 29. 5. (11. 6.).

31 *Čechy a Polska*. Beseda s prof. Masarykem. Českoslovač, 3, č. 107, 19. 8. 1917 (1. 8.), s. 22–28. Rozhovor je citován z Dzienniku Polski, 12. srpna 1917. Název Dziennik Kijowwski je pravděpodobně jiný název pro stejný deník.

32 Nejmenovaný autor v poznámce připomněl, že J. Bandrowski je autorem knihy Bílý lev o československém vojsku, která měla u českých čtenářů nadšený ohlas. Viz *Masarykovy projevy a řeči za války*, s. 28.

33 T. G. *Masaryk a Poláci*. (Předneseno na banketě polského pěveckého spolku Lithia v Moskvě 17. srpna 1917). Českoslovač 1, 1917, č. 109, 2. 9. (15. 9) 1917. Viz *Masarykovy projevy a řeči za války*, s. 54–57. Vztahem Československa a Polska se Masaryk zabýval v řadě projevů r. 1917.

jsou sjednoceni ke společné obraně vůči Německu a Rakousko-Uhersku, které existuje už jen na papíře a ve vleku Německa. Připomněl polského politika Lutoslawského, který takovou společnou obranu považoval jako nutnou pro postavení Polska. Připomněl svůj vlastní vývoj od mládí k hluboké sympatii pro polskou literaturu a snahy o svobodu nejen Poláků. Zdůraznil potřebu obou národů spolupracovat, dohodnout se, nelpět na podružných rozporech. Francii viděl jako určitou jednotitelku vztahů mezi Polskem a Čechy.

Významný byl projev Masaryka jako předsedy Československé národní rady v Moskvě 15. srpna 1917, uveřejněný ve Slovenských Hlasech.³⁴ V projevu vysvětluje, že proti Německu a Rakousko-Uhersku a jejich spojencům stojí většina států, což považoval za odraz skutečnosti, že národy začaly hrát důležitou roli v organizování lidstva. Národnostní cit spojený s národnostním principem vnímal jako součást demokratického principu, že malé národy mají stejná práva jako velké, včetně práva na sebeurčení. Naopak dosavadní státy a církve vyvozoval z principu aristokratického. Za optimální stav považoval, „aby státy a národy byly totožné“, čímž by se zmírnily mnohé příčiny konfliktů a válek. V tomto ohledu byl Masaryk vděčný, že spojenci zahrnuli reorganizaci střední Evropy s ohledem na národnostní princip do svých cílů.

Masaryk neopomenul ve své vizi ani geopolitické aspekty. Německé proklamace proti Rusku a „panslavismu“ interpretoval jako záminku Německa pro svou expansi do střední Evropy, na Balkán i do Asie. Jinými slovy byla to stará idea pangermanismu, namířená hlavně proti Slovanům. Pozici českých zemí, Slovenska a ostatních středoevropských slovanských národů předložil jako možnou zábranu proti německé expanzi na východ, pokud bude střední Evropa organizovaná podle národnostního principu a v demokratickém duchu. Připomněl, že Češi, Poláci a ostatní Slované se brání německému tlaku od osmého století. V tomto kontextu Masaryk použil několikrát pojem československý národ. Poté podrobně vysvětlil politickou podstatu a historii Rakouska a násilí, kterého se právně a politicky vlada, podporovaná Austroněmci, dopouštěla na českém národě a Maďaři na Slovácích. Jejich odpor vůči Rakousko-Uhersku považoval za legitimní, za vyvrcholení dlouhodobých snah se vymanit z nedůstojné, nerovnoprávné a protidemokratické situace. To znamenalo postavit se proti nelegitimnosti války, proti nelidskému útlačku doma, proti cílům Německa a Rakousko-Uherska. Důvody pro rozpuštění Rakousko-Uherska vysvětloval v řadě projevů. Zdůraznil, že se „československá otázka stala otázkou mezinárodní“, když spojenci uznali základní cíle slovanských národů střední Evropy.³⁵ Opakovaně zdůrazňoval kulturní české tradice jako silnou a cennou stránku české historie a existence od středověku, v posledním století vybudovanou vědomě vlastními silami českého národa a většinou navzdory podmínkám. Předkládal jako důležité, že Československo bude státem střední velikosti a v mnohém soběstačné. Věřil, že i malý národ může slušně existovat, „jen velký stát mu musí dát pokoj“.³⁶ Hlavní zárukou funkčnosti nového státu bude „politická rozvážnost a pracovitost lidí“.

34 *Reč předsedu Československé Národní Rady prof. T. G. Masaryka, držaná v Moskvě na Ludovom shromáždění 15. augusta 1917.* (Stenografický zápis dr. J. Kudelu). Slovenské Hlasy 1, 1917, č. 10, 28. 8. (10. 9.) 1917. Viz *Masarykovy projevy a řeči za války*, s. 29–50.

35 *Masarykovy projevy a řeči za války*, s. 40.

36 *Tamtéž*, s. 43.

Úzké vztahy mezi českými zeměmi a Slovenskem, mezi Čechy a Slováky považoval Masaryk za naprosto zásadní od 80. let 19. století. V přednášce zmínil, že již před mnohými lety začal působit ve prospěch česko-slovenského spojení a konečně bude tohoto cíle dosaženo. Zdůraznil jako samozřejmé, že slovenština bude jazykem ve slovenských školách a úřadech. Viděl jako cenné, že si Češi a Slováci bez problémů rozumí. Slovensko ponecháno sobě samému by podlehl maďarským tlakům, zvláště když je Rusko oslabeno. Ve Slovensku viděl „srdce společného československého národa“. Je nutné poznamenat, že jeho koncepty na blízké soužití Čechů a Slováků měly plnou podporu Štefánika. Ten dokonce vymyslel pojem Čechoslovák.

V kontextu existence samostatných států ve střední Evropě Masaryk neopomenul připomenout roli Ruska, s nímž bylo v minulosti vázáno nerealistické rusofilství Čechů a Slováků. V důsledku znalostí a informací se vyvinul k Rusku mnohem kritičtější a realističtější vztah. Masaryk ho nikdy nepřestal vnímat jako důležité pro Evropu. Při vědomí pohnuté historie Ruska, nedostatečné sebereflexe a svobody, Masaryk rozebral svůj kritický vztah k Rusku v řadě svých prací, ale bez příznaků jakékoli nenávisti, naopak s vědomím potřeby, aby Rusko brzy fungovalo jako standardní evropský stát.³⁷ Za to, že povolilo budovat na svém území československé legie si „zasloužilo vděk“. S podobnou sympatií mluvil o slovanských národech na Balkáně a potřebě s nimi mít co nejužší styky. Z historického hlediska i současných potřeb připomněl problém Polska – dokud bylo Království české samostatné, bylo samostatné i Polsko. Sdílel s Mickiewiczem, že smír mezi Polskem a Ruskem je hlavní podmínkou osvobození Polska.³⁸ Byl si vědom, že Poláci jsou více aristokratičtí, proti ruští, Češi demokratičtí a více rusofilští, ale pokud jde o hlavní cíl, byl přesvědčen, že „bez svobodného Polska nebude svobodného Československa a naopak“.³⁹ Dotkl se i dalších národů pod vládou Rakousko-Uherska s přesvědčením, že jeho rozpad byl v jejich výsostném zájmu. Navzdory různým sporným otázkám, Masaryk je vyzval, aby daly stranou všechny spory a soustředily se na nejdůležitější cíl, samostatnost nerovnoprávných národů Rakousko-Uherska.

Na témže sezení 15. srpna 1917 v Moskvě Masaryk také odpovídal na dotazy z publika, které se týkaly hlavně poměru národnosti k socialistickým směrům a k mezinárodnosti.⁴⁰ Nesouhlasil s názory socialistů v Rusku, že patriotismus, národnostní cítění je šovinismus. Naopak, „národnost sama sebou je sociální a národnostní boj – je boj hospodářský a sociální“.⁴¹ „Národ politicky potlačený je laciný dělník, otrok panujícího národa. Politický útisk je vždycky také hospodářský a sociální.“ Znovu odmítal německý koncept mezinárodnosti, v němž jeden národ, Němci, vládnou ostatním. Odmítl také starý koncept mezinárodnosti

37 Nejznámější Masarykovým relevantním spisem je: *Rusko a Evropa*. Praha 1913 (sešitově). Ruskem se však Masaryk zabýval v řadě dalších prací.

38 *Masarykovy projevy a řeči za války*, s. 48.

39 *Tamtéž*, s. 49.

40 *Prof. Masaryk o současných otázkách*. Čechoslovák 3, 1917, č. 109, 2. 9. (15. 9.) 1917. *Masarykovy projevy a řeči za války*, s. 51–53. Původně Slovenské Hlasy, 1, 1917, č. 10, s. 1–2, 28. 8. (10. 9.). Také Projev na shromáždění lidu v Moskvě 28. srpna 1917 (podle ruského kalendáře 15. srpna). In: Masaryk: Válka a revoluce II, s. 219–229.

41 *Masarykovy projevy a řeči za války*, s. 51.

jako projev nějakého kosmopolitismu a liberalismu, podobně jako marxismus, které stavi národnost proti mezinárodnosti. Skutečnou mezinárodnost viděl v organizaci svéprávných národů, v níž nestojí mezinárodnost nad národy. Věřil, že neexistoval rozpor mezi národností a mezinárodností a tím ani rozpor s myšlenkou socialismu. V podtextu je Masarykovo přesvědčení, že socialismus (rozuměno hlavně jako sociální spravedlnost), podobně jako demokracie, musí vycházet z podmínek a možností každého národa, neboť rozdíly mezi nimi byly podstatné. V Rusku byla řada dalších příležitostí, na nichž Masaryk vysvětloval a odůvodňoval své názory na reorganizaci střední Evropy.⁴²

Masaryk si byl dobře vědom, že pro úspěch exilového úsilí bylo důležité seznamovat západní veřejnost a politiky se situací národů střední Evropy, v níž byly podstatné různé aspekty jejich nerovnoprávného postavení v rámci Rakousko-Uherska. Této oblasti věnoval nejen on, ale řada dalších spolupracovníků nesmírné úsilí, v němž vynikali hlavně Edvard Beneš a Milan Rastislav Štefánik. Oba otevírali v Evropě Masarykovi dveře do důležitých politických kruhů. Samozřejmě Masaryk zúročil i své předválečné kontakty. Přednášel v Anglii, Francii, ve Švýcarsku, obecně byl respektován, ba i obdivován. Dokázal přesvědčit řadu amerických politiků včetně presidenta Woodrowa Wilsona o nutnosti přeorganizovat střední Evropu na demokratických a národnostních principech, což znamenalo hlavně vytvoření samostatných států z rozpadlého Rakousko-Uherska, včetně samostatného demokratického Československa. Pokud můžeme mluvit o roce 1918 jako o revoluci ve střední Evropě, Češi zásluhou svých politiků v zahraničí i doma na ni byli připraveni více než ostatní národy. Zároveň Masaryk nikdy nepodceňoval význam domácího odboje, naopak vždy zdůrazňoval a to i v Nové Evropě, že bez něho a bez legií (které udělaly na Západ dojem hlavně tím, že ovládly sibiřskou magistrálu) by býval vznik svobodného Československa nebyl možný. Všechny trpké historické zkušenosti národů střední Evropy se spolu s jeho politicko-demokratickými idejemi staly součástí jeho exilového úsilí. Záběr jeho působnosti a působnosti jeho spolupracovníků je téměř neuvěřitelný. Samostatné demokratické Československo byl jejich hlavní cíl. Hlavní aspekty tohoto úsilí, obsažené v jeho článcích a veřejných projevech do roku 1917, systematicky shrnul do Nové Evropy.

Zahrnul do ní hlavní aspekty historického vývoje, politickou a národnostní situaci slovanských národů střední Evropy pod habsburskou a německou nadvládou, charakter a cíle pangermanismu, názor na postavení menšin. Nastínil výhody samostatných, demokratických států ve střední Evropě nejen pro tyto státy, ale i pro západní. Zdůraznil ochotu Čechů a Slováků bojovat v legiích proti Německu, zdůraznil význam proti habsburskému odboje doma. Z Nové Evropy je zřejmá péče československého demokratického exilu o systematické informování Západu i Masarykova schopnost získávat důležitou podporu na Západě. Jeho činnost, podobně jako jeho spolupracovníků, ve všech těchto oblastech byla neúnavná, cílevědomá a efektivní. Je málo příkladů pozitivního úsilí v historii, které by v takové míře a v tak krátkém čase vedlo k jeho naplnění, v tomto případě k vytvoření

42 Například Projev na schůzi odbočky československé Národní rady v Moskvě dne 27. srpna 1917. Masaryk, T. G.: *Válka a revoluce II*, s. 209–215. Diskuse na schůzi odbočky československé Národní rady v Moskvě. *Tamtéž*, s. 216–218. Projev na schůzi představitelů krajanských spolků v Moskvě. *Tamtéž*, s. 233–241. Diskuse na schůzi zástupců krajanských spolků v Moskvě dne 30. srpna 1917. *Tamtéž*, s. 242–244.

samostatného demokratického Československa. Na tom nic nemění skutečnost, že se protidemokratické síly v Evropě koncem 30. let nakonec spojily, aby jeho dílo zničily. I duchovně politické dědictví, související se svobodou lidí a demokracií, má pro budoucí generace velký význam – jako příklad, jako zdroj poučení a inspirace. Samozřejmě je však nutné toto dědictví znát v širším kontextu, tak demokratizačním a humanitním.

Z předešlého textu by se již daly vydedukovat základní důležité teoretické předpoklady Masarykova úsilí během první světové války, tak, jak jsou zahrnuty v Nové Evropě, kterou Masaryk psal jako výsledek svého úsilí i jako opodstatněnou vizi pro střední Evropu. Ideje v Nové Evropě se neliší od Masarykových názorů před rokem 1914 ani od jeho exilového působení během války. Když jsem tyto předpoklady v textu stopovala, bylo nutné soustředit se na nejpodstatnější a systematicky a opatrně shrnout a zároveň neopominout širší kontext. Dospěla jsem k pěti ne úplně ohraničeným rovinám jeho předpokladů, pokud jde o reorganizaci střední Evropy po první světové válce. Je nutné zdůraznit, že stavěl jak na důkladném dlouhodobém studiu historie a reality tak na přesvědčení, že existují nevyužití možnosti k pozitivnímu rozvoji lidí (duševnímu, mravnímu, kulturnímu, sociálnímu), národů i vztahů mezi nimi. Zároveň vycházel z hluboké víry v základní křesťanské principy a hodnoty, ale církvemi a historií nejrůzněji pokřivených:

1) První předpoklad se týkal hodnoty národních entit. Za daného stupně vývoje evropské civilizace Masaryk považoval menší národy střední Evropy za tak historicky a kulturně zakotvené a vyvinuté, většinou vlastním úsilím, že dlouhodobé snahy mocensky silnějších národů je ovládat, vykořisťovat, považoval za nelegitimní, destruktivní, za zdroj potlačování jejich mravního, kulturního a politického potenciálu. Jednou z hlavních idejí Nové Evropy je požadavek respektu velkých národů k malým. Argumentoval, že národy se svými specifickými dimenzemi (jazyk, území, historie, tradice, kultura, vzdělání, komunikace, atd.) byly cenným výdobytkem historie, svázaným s humanismem a se základními křesťanskými a osvícenskými principy.⁴³ Národy tak vytvářely podmínky pro rozvíjení demokracie v širokém smyslu.⁴⁴ Každý národ v rozvíjení demokracie musel však vycházet ze svých podmínek a možností, neboť rozdíly mezi byly velké. Součástí tohoto předpokladu bylo poznání, že dlouhodobá snaha reformovat habsburskou ve směru demokratizace a rovnoprávnosti národů, byla marná.⁴⁵ Popsal říši jako „útlak organizovaný německou menšinou nad ostatními“.⁴⁶ Odmítl německé dělení národů na více a méně schopné, úroveň národů byla otázkou vývoje a většina přispívala svou prací k úrovni své i civilizace. Doufal, že národy střední Evropy budou mít dost času se stabilizovat uvnitř i ve svých vzájemných vztazích. Přesto, že národ byl přirozenější než stát, uznával, že se i některé státy demokratizují, čímž sílil obsah pojmu „politický národ“.

43 Masaryk, Tomáš G.: *Nová Evropa*, s. 49–52.

44 *Tamtéž*, s. 50. V současnosti řada západních myslitelů (R. Dahl, J. Dunn, atd.) dokazují, že bez sebeznalosti historie, zvláště národní, není demokracie možná.

45 V úvodu *Nové Evropy* z r. 1920 Masaryk poznamenává, že než odjel do exilu, zjišťoval smýšlení dvora vůči Čechům (s. 18). Ve *Světové revoluci* zmiňuje, že mluvil hlavně s bývalým ministrem Koerberem, který mu řekl, že v případě vítězství Německa a Rakouska ve válce bude české obyvatelstvo rychle poněmčeno. Masaryk: *Světová revoluce* (2005), s. 30.

46 Masaryk, T. G.: *Nová Evropa*, s. 56.

2) Druhý předpoklad se týkal Masarykovy ideje demokracie. Masaryk přijal osvícenskou ideu, že demokratizace a demokracie byly svázány s přirozeným právem člověka rozvíjet svůj pozitivní duševní a mravní potenciál, s ideou rovnosti a spravedlnosti, s ideou pokroku ve velmi širokém smyslu. Pro rozvíjení demokracie byla nutná existence integrované a vzdělané entity, jako byl národ, čímž se demokracie lišila od liberalismu, který byl individualistický a materialistický. Duchovní stránky lidské existence byly pro rozvíjení demokracie zrovna tak důležité jako materiální, na rozdíl od nedemokracií, které nechávaly většinu lidí žít sociálně, morálně i kulturně. Demokracie také poskytovala daleko větší prostor k nenásilnému řešení konfliktů s ohledem na obecné dobro. Ještě před první světovou válkou se zrodila křehká idea, že demokratické státy proti sobě neválčí. Masaryk věděl, že dokonalá demokracie neexistuje, jen možnost efektivního směřování k demokracii ve smyslu řešení problémů s ohledem na obecný prospěch. „Pravá demokracie nebude jen politická, nýbrž také hospodářská a sociální.“⁴⁷ Věřil, že kontakty mezi národy vzrůstaly k užítku humanizace jejich vztahů.⁴⁸ Demokracie byla náročná intelektuálně i morálně.

3) Třetím Masarykovým předpokladem byla důležitost mezinárodního kontextu, nutnost přesvědčit západní politiky a veřejné mínění ve prospěch nezávislosti potlačených slovanských národů. Tohoto úkolu se Masaryk se svými spolupracovníky zhostil téměř zázračným způsobem.⁴⁹ Musel čelit skutečnosti, že svět o těchto národech věděl velmi málo a hlavně z německé nepřátelské propagandy. Budování československých legií jako vážný projev spoléhání na vlastní síly a efektivní pomoci Dohodě v boji proti německé expansi – patřilo do této kategorie.

4) Čtvrtým důležitým Masarykovým předpokladem byla jeho víra v demokracii v Evropě jako převažující orientaci po válce. Věřil, že po první světové válce, v důsledku strašlivých zkušeností a zneškodnění německého agresivního pangermanismu, bude vývoj v Evropě směřovat obecně k rozvíjení demokracie. Věděl, že k pevnému zakotvení demokracie v nezkušené střední Evropě bude potřeba několik desetiletí. Nepočítal s tak brzkou válečnou agresivitou Německa, nepočítal s rychlou obnovou nedemokratických mocenských hrátek velmocí ve 30. letech. Střední Evropa svobodných samostatných států nedostala čas k tomu, aby se stabilizovala, natož, aby se stala efektivní hradbou vůči německé expansi. Naopak, došlo k rychlé obnově dispozice Německa k „Drang nach Osten“, zvláště proti Rusku. Masaryk tvrdě odmítal pangermánskou teorii, že evoluce směřuje k nenárodní organizaci velkých států jako vyššímu typu. Sdíleli ji, bohužel, i sociální demokraté. Věděl, že úsilí v tomto směru se neobejde bez násilí vůči slabší. Naopak, byl přesvědčen, že evoluce a demokracie preferují menší národy a národní státy, které mo-

47 Masaryk, T. G.: *Světová revoluce*, s. 362.

48 Týž: *Nová Evropa*, s. 59. Masaryk se nevyhýbal ani obecnějším úvahám o menšinách. Zákony viděl jako nejspolehlivější cestu k zajištění jejich práv. Ale vyznával princip, že menšina se musí podřídit většině a ne naopak.

49 Velmi podrobně je proces propagace vylíčen v Kovtun, Jiří: *Masarykův triumf*. Příběh konce velké války. Toronto 1987. České doplněné vydání vyšlo r. 1991. Mnoho informací je také v Masaryk, T. G.: *Světová revoluce*.

hou postupně a svobodně rozšiřovat sféry společných zájmů.⁵⁰ V tomto ohledu podcenil charakter, moc a vliv nadnárodních korporací, které se bez expanse neobejdou.

5) Masaryk stavěl i na předpokladu, že válka potrvá do úplné porážky Německa, které bude označeno za agresora, původce války a ponese plně následky. Tento názor se mu v USA nepodařilo prosadit, což bylo jistě hlavní příčinou, že Německo svou agresí bylo schopno tak brzy obnovit. Zároveň odmítal pruský názor, že by se do války neměly zatahovat morální principy.

To, že se Masarykovi nepodařilo naplnit všechny předpoklady spojené s vytvořením nových demokratických států ve střední Evropě, že se mu nepodařilo vytvořit efektivní prevenci proti německé agresii a expansi, ještě neznamená, jak se stále více tvrdí, že vytvoření svobodných střeoevropských států po první světové válce nebylo významným pozitivním výsledkem a úspěchem pro národy střední Evropy. Do určité míry po druhé světové válce bylo na co navazovat a stále je. Je pravděpodobné, kdyby existence Rakousko-Uherska přežila, vnitřní konflikty, politika rakouské vlády a Austroněmců by byla pro menší národy říše katastrofou, což by německou agresí na východ jen urychlilo.

Poslední část věnuje Masaryk stručně svým představám o principech, na kterých by Evropa měla být organizována po válce: obecné přijetí humanitních a demokratických hodnot, důraz na vzdělání, etické principy nejen mezi jednotlivci, ale i v politice, v ekonomické oblasti, v sociální oblasti, v mezinárodních vztazích, respekt pro národní entity. Jeho slovy „demokracie se musí stát obecným vyznáním, podmíněným mravním vzděláním“. Symbolicky zakončil: Ježíš ne César.⁵¹ Ideál sice náročný, ale stále více aktuální i v současnosti, kdy se světová politika rychle od demokratických principů vzdaluje.

The philosophical and political hypotheses of Masaryk's concept of a New Europe

From her reading of the relevant literature and sources, the author outlines Masaryk's core values and reasoning behind his approach towards the existence of nations in Central Europe, their rights and their autonomous status, particularly with regard to the expansionist intentions of Germany, which Austro-Hungary's foreign policy was dependent on. At the centre of his remarkable activities abroad was his emphasis on democratic and humanist principles, which were based on a thorough knowledge of past and current events, as the most reliable way towards stability and prosperity for the Central European nations, with an emphasis on the creation of an independent Czechoslovakia. There is a presentation of Masaryk's ideas and practical activities within the wider context of past and current ideological conflicts, the main characteristic of which was the conflict between and within democratic and non-democratic trends (Catholicism, liberalism, theocracy, monarchism, German nationalism and expansionism, etc.), which are once again on the rise today, and are dangerous for democracy and the dignified existence of small nations. The author highlights Masaryk's idea that the history and level of Central European nations was a realistic

50 Masaryk, T. G.: *Nová Evropa*, s. 53–57.

51 *Tamtéž*, s. 129–138.

precondition for their national autonomy and the development of democracy, naturally assuming that 'large nations and states leave them in peace' and would not use them for their own egotistical interests and aims.

